

Essee

Ilkka Pirttilä

Miltä tietokirjallisuuden tulevaisuus näyttää?

Tietokirjallisuudella on hyvät mahdollisuudet säilyttää nykyinen vankka asemansa myös 2020-luvun edetessä.

Vaihtoehtoja tälle ovat: 1) nykykäytäntöjen hiominen ja tekninen uudistaminen, 2) tietokirjallisuutta, kaunokirjallisuutta ja mediaesityksiä yhdistävien hybridien luominen sekä tietokirjallisuuden alalajien risteyttäminen ja 3) sivistysvaltion edellyttämän valistavan tiedon tuottaminen.

Nykyään tietokirjallisuutta (ei-fiktiivistä kirjallisuutta) ostetaan ja luetaan vähintään yhtä paljon kuin kaunokirjallisuutta (fiktiivistä kirjallisuutta) – ainakin jos oppikirjat otetaan mukaan (Repo 2021).

Suomalaiset arvostavat tietokirjallisuutta ja hyödyntävät sitä monipuolisesti eri tarkoituksiin. Tietokirjoista odotetaan saatavan neuvoja siitä, miten toimia erilaisissa ongelmatilanteissa, kuten vaikkapa puiden istutuksessa tai unetomuuden vaivatessa. Osa lukijoista

haluaa tietokirjoja lukemalla oppia erilaisten ihmisten ja eri kulttuureita edustavien ihmisten ajatusmaailmoista ja toimintatavoista. Pieni lukijaryhmä etsii tietokirjoista uskoa ja evästystä maailman muuttamiseen. (Vrt. Hiidenmaa 2017; Pirttilä 2022; Winther-Jensen & Pitkänen 2021.)

Kestääkö tietokirjan suosio ja vahva asema myös kuluvana vuosikymmenenä? Millainen on tietokirjallisuuden lähitulevaisuus?

Esitän neljä skenaariota, joista kolmessa tietokirjallisuuden menestys ja suosio jatkuvat ja vain yhdessä sen olemassaolo on uhattuna. Skenaariot ovat: asemansa säilyttävä tietokirjallisuus, hybridisoitunut tietokirjallisuus, sivistävä tietokirjallisuus ja tietokirjallisuuden loppu.

Tekstini tietokirjallisuuden mahdollisista tulevaisuuksista perustuu skenaariomenetelmään. Menetelmässä nykytilasta tunnistetaan ne prosessit, jotka johtavat kohteena olevan ilmiön vaihtoehtoihin tulevaisuuksiin. Skenaariomenetelmällä ei tehdä varsinaisia ennusteita tulevaisuudesta, vaan sillä tuodaan esiin erilaisia mahdollisuuksia, jotka ovat jostakin arvonäkökulmasta hyviä ja toivottavia tai huonoja ja kartettavia. Skenaariot ovat tarkoituksellisesti karikatyyreja eli liioiteltuja kuvia kohteestaan. Tämä osaltaan tukee sitä,

että kehitetyt skenaariot eroavat riittävästi toistaan, mikä on hyvän skenaariotarkastelun tärkeä kriteeri. (Tapio ym. 2020.)

Tietokirjallisuutta koskevassa tutkimuskirjallisuudessa skenaariomenetelmää ei juuri ole sovellettu tulevaisuuden ennakkointiin. Sosiologian tutkija ja tietokirjailija Maaria Linko (2016) on tarkastellut tietokirjallisuuden nykyistä ja osin tulevaa ongelmallista asemaa median – sekä yleismedian että sosiaalisen median – hallitsemassa selailukulttuurissa. Tietokirjallisuuden professori Pirjo Hiidenmaa (2020) pitää 2020-luvun tietokirjallisuuden yhtenä tärkeimpänä muutostrendinä tietokirjan tarinallistumista, mikä vaikuttaa sekä tietokirjan sisäisten että ulkoisten rajojen murtumiseen (ei-fiktiivisen ja fiktiivisen kirjallisuuden eron hämärtymiseen). Samalla hän ounastelee, että tietokirjailijan oma ääni ja persoonallisuus tulevat painottumaan tarinallisen otteen vahvistumisen myötä.

Kansalliskirjaston eläköitynyt ylikirjastonhoitaja, tietokirjailija Kai Ekholm (2021b) on soveltanut skenaariomenetelmää lukemisen kehityskulkujen erittelyyn tekstissään ”Lukemisen tulevaisuus”. Hän esittää, että lähivuosina seuraavat kolme skenaariota leimaavat lukemisen tulevaisuutta:

- kaikki ympärillämme on muutoksessa, mutta emme halua puuttua siihen liikaa,
- kaikki on vaihtanut paikkaa, olemme digitaalinen kansakunta sekä
- pahin on tapahtunut.

Nämä kolme tulevaisuusmallia ovat – ajatellen kirjallisuuden asemaa – negatiivisia ja ne uhkaavat ajaa kirjallisuuden lukemisen marginaaliin harvojen harrastukseksi. Ekholmin näkökulma on suunnattu kirjallisuuteen yleensä ja erityisesti kaunokirjallisuuteen. Tietokirjallisuuden tulevaisuutta hän ei eksplisiittisesti tarkastele oikeastaan ollenkaan.

Asemansa säilyttävä tietokirjallisuus

Ensimmäisessä skenaariossa tietokirjallisuuden asema, suosio ja sisältö säilyvät jotakuinkin nykyisen kaltaisena. Myöskään tietokirjallisuuden lukijakunnassa ei oleteta tapahtuvan suuria muutoksia.

Tässä vaihtoehdossa Suomen luetuimmat tietokirjallisuuden alalajit ovat yhdeksän vuoden päästä samoja kuin nytkin: elämäkerrat ja muistelmat, historiateokset ja erilaiset oppaat sekä tieteiden ja tutkimuksen popularisoinnit (vrt. Ekholm 2021a). Lukijat ovat lähitulevaisuudessakin sangen valikoituneita. Lukeminen on erikoistunutta osa-

ryhmiin. On olemassa esimerkiksi juuri terveysoppaiden ja muun terveystietokirjallisuuden uskollisia lukijoita sekä historiallisen kirjallisuuden faneja.

Toki tietokirjallisuuden luonteessa tapahtuu tässä skenaariossa uudistumista. Tietokirjojen yhteydet sähköisistä lähteistä saatavaan tietoaaineistoon tiivistyvät. Voi olla, että ainakin elämäkertojen ja erilaisten historiatarkastelujen kohdalla kirjoittajan asema korostuu sekä tarinallisuus voimistuu tulevaisuudessa yhä nykyistään näkyvämmiin. (Vrt. Hiidenmaa 2020.)

Tietokirjallisuuden toimijakenttä on myös lähivuosina jotakuinkin samanlainen kuin nyt, joskin lukijoiden merkitys vaikkapa lukupiirien tuella kasvaa. Kustantajien erilaistuminen on lisääntynyt. Erityisiin kysymyksiin keskittyviä pienkustantamoja on tullut lisää. Ehkäpä myös erilaiset muut organisaatiot, kuten yliopistot, virastot ja järjestöt, kustantavat yhä enemmän itse tarvitsemaansa tietokirjallisuutta.

Digitalisaatio ja virtualisaatio lisäävät sähköisten kirjojen osuutta julkaisussa tietokirjallisuudessa. Äänikirjat eivät kuitenkaan nouse käyttäjien suureen suosioon tietokirjallisuuden kentällä samalla tavoin kuin fiktiivisessä kirjallisuudessa.

Tämä ensimmäinen mahdollinen skenaario suomalaisen tietokirjallisuus-

den hahmolle ulottuen vuoteen 2029 on nykyisyyden silmin helppo hahmottaa, koska nykyisen oletetaan jatkuvan. Melko selväpiirteisesti eri alalajeihin jakaantunut ja vähintäänkin puoliammattimaisesti kirjoitettu tietokirjallisuus on luettua ja edelleen merkittävä osa suomalaista kulttuuria.

Hybridisoitunut tietokirjallisuus

Toisessa skenaariossa tietokirjallisuus luo nahkansa muuttaen sisältöään ja muotoaan. Se *hybridisoituu* eli yhdistää vähintään kahta ainesta. Etenkin tietokirjallisuuden ulkoiset rajat suhteessa fiktiiviseen kirjallisuuteen ja mediateksteihin hämärtyvät. Yhtenä jo ilmehtyneenä esimerkkinä tästä on Anna Kortelaisen *Uusi Viipuri* (2021). Kirjassa yhdistetään asiaproosaa, esseistikkää ja historiallista tarkastelua. Tässä skenaariossa esseet ja novellit voivat usein kytkeytyä dokumentaariseen ja faktapohjaiseen esitykseen. Faktat ja fiktiot nielletään toisiinsa. (Browse, Gibbons, & Hatavara 2019; Hiidenmaa 2020.)

Tietokirjallisuuden hybridimallin mukaan 2020-luvulla biofiktioit ja autofiktioit lisäävät edelleen suosiotaan. Biofiktiossa tekijä kirjoittaa todellisuuden henkilöstä (autofiktiossa itsestään) elämäkerran tukeutuen todellisten ta-

pahtumien ja tosiasioiden lisäksi myös mielikuvitukseensa. Yksi esimerkki on Johanna Venhon Tove Janssonin elämänkulkua kartoittava *Syyskirja* (2021). Tässä uudessa tietokirjoittamisen tavassa kirjoittajan ääni ja tarinointitaito painottuvat. Rajanveto tietokirjailijan ja proosakirjailijan välillä muuttuu nykyistä vaikeammaksi. Luova tietokirjoittaminen (*creative nonfiction*) lisää suositaan. (Gutkind 2012.)

Kasvava osa tietokirjallisista esityksistä lähestyy hengeltään tiettyjä mediaesityksiä, kuten tutkivan journalismin raportteja ja faktaperusteisia erikoisartikkeleita. Vuonna 2029 yhä useampi tietokirja voikin olla aluksi median reportaasi tai blogikirjoitus, joista sitten niputetaan yhtenäisen tietokirja.

Tietokirjallisuus niveltyy yhä enemmän olemassa olevan digitaalisen verkkoaineiston kanssa ja täydentyy tätä kautta. Tietokirjoissa lisääntyvät merkittävästi linkit sähköiseen materiaaliin, joiden avulla lukija saa lisätietoa. Tietokirjan tekstiin kytkeytyy yhä enemmän audiovisuaalista esitystä: dokumenttifilmejä, kirjoittajien haastatteluja ynnä muuta.

Hybridisoitumisen myötä tietokirjallisuus muokkautuu yhä enemmän lukijoiden aktiviteetin virittämänä sosiaalisen median välityksellä. Lukijat ohjaavat kysymyksillä ja vastauksilla

tietokirjallisten esitysten sisältöä. Tietokirja voi muuntua kirjoittajan ja lukijoiden välisten ”digitaalisten kirjeiden” koosteeksi.

Kaiken kaikkiaan 2030-luvulle tultaessa tietokirjallisuuden ulkoiset rajat hämärtyvät ja hybridejä muodostuu uusille rajamaille. Tietokirjallisuuden sisällä, tietokirjallisuuden alalajien suhteen, tapahtuu myös rajojen ylittämisiä ja erilaisten yhdistelmien nousua. Kantaaottavat ja esseistiset historiatarokset yleistyvät. Näin kehittyy sellaisia tietokirjallisuuden uusia alalajeja, joissa voidaan ottaa aineksia ei vain kahdesta vaan vaikkapa neljästä tietokirjallisuuden alalajista. Täten kirjoitetaan yhä enemmän esimerkiksi sellaisia kirjoja, jotka ovat yhtä aikaa tutkimuksia, mielipidekirjoja, oppikirjoja ja esseitä. (Vrt. Hiidenmaa 2020.)

Hybridisoituneen tietokirjallisuuden skenaariossa hybridejä tuottaa ensinnäkin fiktiivisen ja ei-fiktiivisen kirjallisuuden rajan hämärtyminen. Toiseksi näitä yhdistelmiä aikaansaavat tietokirjallisuuden alalajien ylitykset. Mikäli tämä skenaario toteutuu painokkaasti, niin voidaan olettaa sen takaaivan tietokirjallisuuden näkyvän aseman myös koko 2020-luvulla – osana muuta kirjallisuutta ja mediatuotantoa.

Sivistävä tietokirjallisuus

Kolmannessa skenaariossa tietokirjallisuus nostaa arvoaan ja suositaan suomalaisessa yhteiskunnassa, eikä vain säilytä niitä. Tähän on löydettävissä ainakin neljä syytä:

- työelämän tarpeet,
- yhteiskunnan ja kulttuurin muuttuminen,
- keskustelu totuudesta sekä
- ihmisten uudet elämänvalinnat ja arvostukset.

Nämä kaikki nostavat sisällöllisesti perinteellisen, mutta muodollisesti modernisoidun tietokirjallisuuden merkitystä. Muotoa koskeva modernisointi tarkoittaa ennen muuta kirjallisen tekstin rikastamista kuva- ja äänimateriaalilla sekä linkityksillä uusiin verkosta löydettäviin tietoaineistoihin.

Työelämän tarpeet lisäävät nimenomaan tietoon – eikä emotionaalisesti värittyneisiin tarinoihin – keskittyvän tietokirjallisuuden merkitystä työelämän toimijoille yksilöinä. Viime vuosina on korostettu työelämän vaativan moniosaajia (*multitasking*) eli henkilöitä, jotka toimenkuvassaan yhdistävät monentyyppistä osaamista ja tekevät vaikkapa yhden työpäivän aikana hyvin erilaisia tehtäviä. Vaade kuitenkin lienee

vain osatotuus. Työssä vaaditaan myös rajautunutta ja keskittyynyttä erikoisosaamista. Spesialistit voivatkin olla koko 2020-luvun työmaailman halutuimpia osaajia. He tarvitsevat nimenomaan sellaista erikoistunutta ammattitietoa ja -taitoa, jota tietokirjallisuus ennen kaikkea oppikirjallisuutena ja tutkimuskirjallisuutena tarjoaa. (Vrt. Collins 2014.)

Edellisessä kappaleessa kuvatun tendenssin vastaisesti – tai sitä täydentäen – tietokirjallisuus, kuten erilaiset tutkimustiedon popularisoinnit, antaa erikoistuneille työelämän toimijoille verkottuneessa ja globaalissa maailmassa tarvittavaa yleissivistystä. Muun muassa tekniikkaan ja talouteen keskittyvät insinöörit ja ekonomistit tarvitsevat nykyistä laajempaa tietämystä yhteiskunnasta ja kulttuurista, kuten myös ekologiasta ja biologiasta (Nussbaum 2011). Tätä tietämystä tarjoaa yhteiskunnallisiin ja humanistisiin kysymyksiin keskittyvä tietokirjallisuus tiedekirjoina, esseinä ja mielipidekirjoina.

Meneillään olevana vuosikymmenenä suuret kysymykset ihmiskunnan, valtioliittojen ja kansallisten yhteiskuntien suunnasta koetaan polttaviksi. Täten tullaan aktiivisesti pohtimaan globaalin kapitalismin rajoja ja tulevaisuutta, sekä erilaisia ympäristöongelmia

ja etenkin ilmaston muutosta. Tässä arvioinnissa ja keskustelussa osa 2020-luvun tietokirjallisuudesta tarjoaa omintakeisia ja hedelmällisiä näkökulmia sekä uutta empiiristä tietoa.

Tietokirjallisuudella on sanansa sanottavana myös ajatellen jo 2010-luvulla alkanutta keskustelua ”totuuden jälkeisestä ajasta”, joka jatkunee 2020-luvun edetessä. Debatissa on pohdittu ja pohdittaneen sekä toden ja valheellisen tiedon ominaisuuksia että tiedon ja sen totuuden ehdottomuutta ja suhteellisuutta suhteessa tiedon tuottajiin, esittäjiin sekä vastaanottajiin. (Lehtonen 2021; McIntyre 2021.)

Talouden ja työelämän muutos 2020-luvulla nostavat välillisesti tietokirjallisuuden merkitystä. Ihmisille joutuu mahdollisuus vähentää työaikaa ja työhön tiiviisti liittyvää opiskeluaikaa. Täten ihmisillä on aikaa ja energiaa lukea yleisempää – välittömistä ammatillisista hyötynäkökulmista irrotettua – kirjallisuutta. Tämä kannustaa innostumaan ja paneutumaan usein vaativaan mutta mielenkiintoiseen tietokirjallisuuteen.

Tässä skenaariossa sivistävä tietokirjallisuus toimii sivistysvaltion nousun yhtenä tekijänä. Se pyrkii, luottaen tietokirjallisuuden traditioihin, antamaan lukijalle totuudellista ja olennaista tietoa yksilön, yhteiskunnan

ja maailman tärkeistä kysymyksistä jouhevalla ja mielenkiintoisella tavalla.

Tietokirjallisuuden loppu

Neljännessä skenaariossa tietokirjallisuuden lukijakunta supistuu ja muista esityksistä erottuvat itsenäiset tietokirjat katoavat. Tämän suuntaiseen kehitykseen on esimerkiksi toimittaja Pekka Vahvanen (2018) viitannut vääränlaisen digitalisoitumisen kritiikessään kirjassaan *Kone kaikkivaltias*.

Tietokirjallisuuden vetovoiman laskuun on monia syitä. Huvittelun ja tunne-elämysten tarve mahdollisten lukijoiden keskuudessa kasvaa (vrt. Postman 2006). Tietokirjojen ei koeta vastaavan tähän tarpeeseen. Niitä ei viitsitä lukea eikä niitä osata kaivata. Kirjallisuudessa korostuu fiktiivinen ja erityisesti viihdyttävä, koukuttava ja helpottajuinen kaunokirjallisuus: esimerkiksi dekkarit ja ”romanttinen kirjallisuus”.

Tässä skenaariossa oletetaan myös, että tietoa halutessaan suomalaiset käyttävät 2020-luvulla digitaalista verkkoaineistoa. Näin he saavat nopeasti kaipaamaansa uutta tietoa paketissa, jossa yhdistyy kirjoitus, ääni ja kuva. Tämänkaltaisesta kokonaisuudesta on vaikeaa erottaa erillisistä kirjoitetusta tietokirjalista tekstiä eli tietokirjaa.

Tietokirjallisuus menettää asemansa myös siksi, että taloudelliset motiivit sen tuottamiseksi romahtavat. Kulttuurin viihteellistymisen ja tunnevaltaistumisen myötä tietokirjallisuutta ostavia henkilöitä ei juurikaan löydy. Samaan aikaan digitalisoitumisen myötä informaation ja viestien tuottaminen ja välittäminen halpenee koko ajan. Kaupallisten kustantajien ei kannata tuottaa niitä. Tietokirjallisuutta ei 2020-luvun lopussa synny myöskään siksi, että yksittäiset kirjailijat menettävät kiinnostuksensa sen tekemiseen. Lukijoita ei löydy mahdollisten pienten harrastajaryhmien ulkopuolelta. Tietokirjailijat katoavat lähes kokonaan.

Tietokirjallisuuden tulevaisuusvaihtoehdot Suomessa

Skenaariomenetelmä ei ole varsinainen ennustemenetelmä, kuten esimerkiksi useimmat väestö- ja talousennusteet. Siinä ei tavoitella todennäköistä, vaan mahdollista ja usein toivottavaa todellisuutta. Skenaariot ovat vaihtoehtoisia tulevaisuuskuvia, jotka on tarkoitettu aktivoimaan toimintaa tulevaisuuden positiivisten mahdollisuuksien realisoimiseksi ja negatiivisten uhkien välttämiseksi.

Edellä olen esittänyt neljä mahdol-

lista ja jollain tapaa uskottavaa skenaariota koskien suomalaista tietokirjallisuutta 2020-luvulla. Miten suhtautua niihin?

LÄHTEET

Browse, Sam, Gibbons, Alison & Hatavara, Mari (2019) Real fictions. Fictionality, factuality and narrative strategies in contemporary storytelling. *Narrative Inquiry* 29(2), 245–267. <https://doi.org/10.1075/ni.19025.bro>

Collins, Harry (2014) *Are We All Scientific Experts Now?* Cambridge & Malten: Polity Press.

Ekholm, Kai (2021a) Lukemisen rakenteet muuttuvat. Teoksessa Kai Ekholm & Yrjö Repo (toim.) *Lukemisen aika*. Helsinki: Siltala, 43–68.

Ekholm, Kai (2021b) Lukemisen tulevaisuus. Teoksessa Kai Ekholm & Yrjö Repo (toim.) *Lukemisen aika*. Helsinki: Siltala, 177–203.

Gutkind, Lee (2012) *You Can't Make This Stuff Up*. Boston: Da Capo Press.

Hiidenmaa, Pirjo (2017) T niin kuin tietokirjallisuus: aiheet, lajit ja luokitukset. Teoksessa Pirjo Hiidenmaa (toim.) *T niin kuin tietokirjallisuus*. Helsinki: Äidinkielen opettajien liitto.

Hiidenmaa, Pirjo (2020) Trendinä tarinallinen tietokirja. Teoksessa Mikko T. Virtanen, Pirjo Hiidenmaa & Jyrki Nummi (toim.) *Kertomuksen keinoin*. Helsinki: Gaudeamus, 23–50.

Kortelainen, Anna (2021) *Uusi Viipuri*. Helsinki: Gummerus.

Linko, Maaria (2016) *Tietokirjallisuuden näkyvyys selailukulttuurissa*. Helsinki: Suomen tietokirjailijat ry.

McIntyre, Lee (2021) *Totuudenjälkeinen*. Suom. Kimmo Pietiläinen. [*Post-truth*, 2018.] Helsinki: Terra Cognita.

Nussbaum, Martha (2011) *Taloukasvua tärkeämpää – Miksi demokratia tarvitsee humanistista sivistystä?* Suom. Timo Soukola. [*Not For Profit*, 2010.] Helsinki: Gaudeamus.

Lehtonen, Mikko (2021) Jäähvyäiset totuudelle? Onko tiedolla yhteistä mittapuuta? *Kulttuurintutkimus* 38(4), 54–63.

Pirttilä, Ilkka (2022) *Suomalaisen tietokirjan moni-ilmeiset nykykasvot*. Helsinki: Oy Nord Print Ab.

Postman, Neil (2006) *Amusing Ourselves to Death*. New York: Penguin Books.

Repo, Yrjö (2021) Mitä tilastot kertovat kirjallisuudesta ja lukemisesta? Teoksessa Kai Ekholm & Yrjö Repo (toim.) *Lukemisen aika*. Helsinki: Siltala, 69–155.

Tapio, Petri, Lauttamäki, Ville, Lyytimäki, Jari, Parkkinen, Marjukka, Rikkinen, Pasi & Varho, Vilja (2020) Toivottavat tulevaisuudet. *Politiikasta* 21.2.2020. <https://politiikasta.fi/toivottavat-tulevaisuudet/> (Tarkistettu joulukuussa 2021)

Vahvanen, Pekka (2018) *Kone kaikkivaltias*. Helsinki: Atena.

Winther-Jensen, Tiia & Pitkänen, Maiju-Sofia (2021) Verkkoajan uudet lukijat. Teoksessa Kai Ekholm & Yrjö Repo (toim.) *Lukemisen aika*. Helsinki: Siltala, 157–176.

Venho, Johanna (2021) *Syyskirja*. Helsinki: WSOY.

YTT Ilkka Pirttilä on sosiologian dosentti sekä Itä-Suomen yliopistossa että Tampereen yliopistossa. Hän on tutkinut ja tutkii asiantuntemuksen, tiedon ja ideologian yhteiskunnallista määräytymistä ja vaikutusta yhteiskunnassa eri puolilta. Häneltä on ilmestynyt teos *Suomalaisen tietokirjan moni-ilmeiset nykykasvot*.